

УДК 821.161.2-141«17»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/32.214484>**Світлана ЖУРАВЛІОВА,***orcid.org/0000-0001-8089-1867*

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри української та зарубіжної літератури

і порівняльного літературознавства

Бердянського державного педагогічного університету

(Бердянськ, Запорізька область, Україна) *zhuravlyova@ukr.net*

СЛАВОСЛІВ'Я РАФАЇЛУ: ПОЕТИЧНІ ПАНЕГІРИКИ НА ЧЕСТЬ МИТРОПОЛИТА РАФАЇЛА ЗАБОРОВСЬКОГО З «HORTUS POËTICUS» МИТРОФАНА ДОВГАЛЕВСЬКОГО

Статтю присвячено низці віршів на честь митрополита Рафаїла Заборовського з курсу поетики «Hortus poëticus» (1736/37) Митрофана Довгалецького: «Поки христовий вінець святий в тебе на грудях багриться...», «Граї, Орфею, настав тепер час щасливий для того...» та ін. З'ясовано прикладні функції, жанрові й образотворчі особливості панегіриків київському митрополиту, писаних латинською, польською та церковнослов'янською мовами. У процесі дослідження виявлено, що аналізовані твори мають подвійну функцію – прикладну та дидактичну. По-перше, вони слугують взірцями для вправлення у віршотворенні та вдосконалення лінгвістичних навичок студентів академії. По-друге, сприяють закріпленню апологетизованого образу київського митрополита у колективній пам'яті. Попри увагу до різноманітних віршових форм (акровірша, ехо, загадки, хроностиху тощо), у панегіричній творчості Митрофан Довгалецький надає перевагу таким різновидам гратуляцій, як тезоіменний вірш і генетліакон. Образ митрополита Рафаїла створюється завдяки взаємодії популярних барокових засобів: етимологічної гри, тезоіменнування, порівняння та дотепу. Внаслідок майстерного поєднання цих художніх засобів перед слухачами курсу постає ідеальний взірець для наслідування – діяльний ієрарх, котрий своїми вчинками дорівнявся до подвигу митрополита Петра Могили. Апологетизація та гіперболізація Митрофаном Довгалецьким ролі митрополита у житті Києво-Могилянської академії спричинені як настановами барокової теорії віршування, так і реаліями авторового сьогодення. Панегірики Рафаїлу Заборовському позначені бароковою тенденцією до парадоксального поєднання християнства й античності, завдяки чому ці твори стали вагомою частиною корпусу хвалебних текстів на честь київських митрополитів, які відіграли доленосну роль у житті академії – Петра Могили, Варлаама Ясинського, Йоасафа Кроковського.

Ключові слова: *бароко, поезія, поетика, панегірик, Митрофан Довгалецький, Рафаїл Заборовський.*

Svitlana ZHURAVLIOVA,*orcid.org/0000-0001-8089-1867*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Doctoral Student of the Department of Ukrainian

and Foreign Literature and Comparative Literary Studies

Berdyansk State Pedagogical University

(Berdyansk, Zaporizhia region, Ukraine) *zhuravlyova@ukr.net*

RAFAIL'S GLORIFICATIONS: POETIC PANEGIRICS IN HONOR OF METROPOLITAN RAFAIL ZABOROVSKYI FROM "HORTUS POËTICUS" BY MYTROFAN DOVHALEVSKYI

The article is devoted to a series of poems in honor of Metropolitan Rafail Zaborovskiy from the poetics course "Hortus poëticus" (1736/37) by Mytrofan Dovhalevskiy: "While the holy crown of Christ is on your chest", "Play, Orpheus, now is the happy time for that..." and others. The applied functions, genre and visual features of the eulogies to the Kyiv metropolitan, written in Latin, Polish and Church Slavonic, were clarified. In the course of the research it was revealed that the analyzed works have a dual function – applied and didactic. First, they serve as models for practicing poetry and improving the linguistic skills of academy students. Secondly, they contribute to the consolidation of the apogetic image of the Kyiv metropolitan in the collective memory. Despite the attention to various poetic forms (acrostic, echo, riddle, chronicles, etc.), in his eulogy Mytrofan Dovhalevskiy prefers such types of congratulations as the namesake verse and the genetliakon. The image of Metropolitan Raphail is created through the interaction of popular Baroque means: etymological play, namesake verse, comparison and wit. As a result of the masterful combination of these artistic means, the students of the course are presented with an ideal role model – an active hierarch, whose actions were equal to the feat of Metropolitan Petro Mohyla. Mytrofan Dovhalevskiy's apogeticization and hyperbolization of the role

of the metropolitan in the life of the Kyiv-Mohyla Academy are caused both by the guidelines of the baroque theory of poetry and by the realities of the author's present. Panegyrics to Raphael Zaborovskiy are marked by a baroque tendency to a paradoxical combination of Christianity and antiquity, thanks to which these works became an important part of the corpus of laudatory texts in honor of Kyiv metropolitans who played a crucial role in the life of the academy – Petro Mohyla, Varlaam Yasynskiy, Yoasaf Krokovskiy.

Key words: *baroque, poetry, poetics, panegyric, Mytrofan Dovhalevskiy, Rafail Zaborovskiy.*

Постановка проблеми. Курс поетики «Hortus roëticus» («Сад поетичний»), прочитаний Митрофаном Довгалевським у Києво-Могилянській академії упродовж 1736/37 н.р., був перекладений українською мовою В. Маслюком та опублікований 1973 р. І. Іваньо (Довгалевський, 1973). Відтоді цей трактат став настільною книгою для філологів, які досліджують барокову українську поезію. Митрофан Довгалевський викладав у Києво-Могилянській академії за часів, коли митрополитом Київським був Рафаїл Заборовський. Меценатська діяльність митрополита, спрямована на відродження і розвиток академії (Люта, 2014: 44–46), сприяла тому, що у назві навчального закладу з'явилося ще одне означення – викладачі та студенти гордо величали свою alma mater Києво-Могилянсько-Заборовською, у такий спосіб висловлюючи вдячність своєму патрону (Києво-Могилянська академія, 2001: 214; Siedina, 2006: 110). Таке неофіційне перейменування академії фігурує і в назві курсу поетики Митрофана Довгалевського: «Hortus roëticus legendi gratia flores et fructus ligatae et solutae orationis in alma Kijoviensi Academia MohiloZaborowsciana in majus alimentum...» [«Сад поетичний, вирощений задля збирання квітів і плодів віршованого і прозового слова в Київській Могиляно-Заборовській Академії...»]¹ (Довгалевський, 1973: 25–26). У самій же поезії Митрофан Довгалевський часто ілюструє теоретичний виклад віршами, які уславлюють могилянського благодійника. Дж. С'єдіна зауважує ще й такий цікавий факт: «Жодна з київських поетик не присвячена якомусь тодішньому діячеві, світському чи церковному...» (С'єдіна, 2012: 341), хоча це було звичною практикою для авторів західноєвропейських поетик. І тільки «Hortus roëticus» Митрофана Довгалевського «містить поезію, в якій автор пише про покровительство Рафаїла Заборовського <...> та декларує послух йому» (С'єдіна, 2012: 341).

Аналіз досліджень. Теоретичні аспекти «Hortus roëticus» Митрофана Довгалевського стали предметом аналізу В. Маслюка (Маслюк, 1983), Н. Пилип'юк (Пилип'юк, 1993), Г. Сиво-

коня (Сивокінь, 1960), Дж. С'єдіної (Siedina, 2014), І. Іваньо (Іваньо, 1973), М. Трофимука (Трофимук, 1989, 2014), О. Циганок (Циганок, 2016) та ін. Сучасний науковий опис поетики зробила О. Циганок, зокрема уточнивши переклад назви трактату (Циганок, 2016: 32–34). Ілюстративні вірші-панегірики з поетики привертали побіжну увагу вчених (Маслюк, 1983: 59–64, 152, 193, 196, 203; Трофимук, 2014: 192–198). Лише італійська дослідниця Дж. С'єдіна предметно зосередилася на латиномовних панегіриках на честь митр. Рафаїла Заборовського (Siedina, 2006) із різних курсів поетики, що читалися в Києво-Могилянській академії упродовж 1734/35, 1736/37 та 1746 рр.: «Epitome meditationis poeticae», ймовірним автором якого міг бути Гервасій Линцевський (Вишневський, 1908: 137–138), «Via Lactea» Варлаама Новицького, «Hortus roëticus» Митрофана Довгалевського та «Praecepta de arte roëtica» Георгія Кониського. Такий вибір предмету дослідження є вмотивованим, оскільки Дж. С'єдіна – спеціаліст у галузі української латинськомовної поезії ранньомодерної доби. Пояснюючи вибір творів для аналізу, дослідниця зауважує, що обрала саме ті вірші на честь митр. Рафаїла Заборовського, «які можна включити до роду demonstrativum (епідейктичний жанр)»² (Siedina, 2006: 109). Сюди ж належать і панегіричні жанри, у яких «автори посібників виявляють чіткішу індивідуальність та оригінальність, і тому ці поетичні композиції корисніші для розуміння виду адаптації європейської латини для місцевих потреб» (Siedina, 2006: 109).

Мета статті. Розмірковуючи про образотворчі та жанрові особливості латинськомовних панегіриків із поетики Митрофана Довгалевського, зокрема детально про вірш «Kijovia exultet, solvat tripudia Pallas...» [«В Києві радість, радіє Паллада й танці виводить...»] (Siedina, 2006: 118–122), Дж. С'єдіна залишає поза увагою вірші, написані церковнослов'янською та польською мовами. У цих же панегіриках образ митрополита твориться тими самими способами, що й у латинськомовних віршах. Варте уваги й питання функціонального призначення панегіриків на честь могилянського благодійника, оскільки вони відбивали не лише ставлення тогочасного суспільства до його діяльності, але й ілюстрували теоретичні

¹ Тут і далі переклад латинських текстів із «Hortus roëticus» Митрофана Довгалевського подаю за В. Маслюком.

² Тут і далі переклад з англійської мій.

настанови Митрофана Довгалевського. Доцільно також виявити жанрові ознаки віршів на честь митрополита Рафаїла, які свідчать на користь їхньої належності до панегіричної поезії. Отже, мета цієї розвідки – з'ясувати прикладні функції, жанрові й образотворчі особливості панегіриків на честь митр. Рафаїла Заборовського з курсу «*Hortus roëticus*» Митрофана Довгалевського.

Виклад основного матеріалу. Дослідники досі сумніваються у тому, які вірші з «*Hortus roëticus*» належать перу Митрофана Довгалевського (Трофимук, 2014: 193), утім, автором панегіриків на честь митр. Рафаїла Заборовського, ймовірно, був сам викладач поезики. Зокрема, такої думки дотримується В. Маслюк (Маслюк, 1983: 59). Спонукає до такого висновку й наголошування Митрофаном Довгалевським на тому, що входження студентів «до середини саду» відбувається «під покровительством найсвітлішого та найблагороднішого владики великого Рафаїла Заборовського, з ласки Божої архієпископа Київського, Галицького й Малої Русі, найвизначнішого протектора і найщедрішого покровителя славної Київської академії, що ще раз піднялась угору» (Довгалевський, 1973: 29). Перед одним із віршів на честь митрополита наявна й репліка автора курсу: «Для підтвердження правдивості наших міркувань додаємо свої шкільні вірші – вправи на радісні теми» (Довгалевський, 1973: 127). В інших віршах авторство Митрофана Довгалевського можна припустити, керуючись принципом, сформульованим Дж. С'єдіною: «Позиція й тема вірша змушують нас доволі впевнено стверджувати, що автор – та сама людина, яка написала курс» (Siedina, 2006: 109). Презентуючи власні вірші, Митрофан Довгалевський старанно дотримується цілей, які поставали перед викладачем поезики, а саме «не тільки впровадження студентів у теорію літературних жанрів, але й демонстрування прикладів власної творчості» (Ісиченко, 2011: 89).

Як слушно зазначає Дж. С'єдіна, у київських поезиках, зокрема у «*Hortus roëticus*» Митрофана Довгалевського, «новолатинські тексти зазвичай подаються <...> як практичні приклади певного правила, поетичного жанру, риторичної фігури чи

стилістичної стратегії, яку викладають» (Siedina, 2006: 108). Таку функцію виконують наявні у тексті поезики панегірики митр. Рафаїла Заборовському. Так, новолатинський вірш «Ритмами славної діла оспівати я маю на думці...»³ (Довгалевський, 1973: 29) є прикладом вірша-заспіву до трактату. Поради щодо того, яким способом поет може схвилювати слухача, викладач ілюструє «прикладом про найвизначнішого покровителя та наставника шкіл і владику, що піклується нашим народним благом» – віршем «В Києві радість, радіє Паллада й танці виводить...» (Довгалевський, 1973: 42). Вади пентаметра як віршового розміру Митрофан Довгалевський розкриває у вітальних віршах «Поки христовий вінець святий в тебе на грудях багриться...» (Довгалевський, 1973: 128–129) та «Тільки як будеш ім'я прославляти свого ти патрона...» (Довгалевський, 1973: 129–130), уточнюючи, що часто користуються «цим видом вірша при зображенні навіть радісних подій, як, наприклад, вітання з нагоди прибуття знатних людей, родичів, друзів, вітання з нагоди дня народження, одержання посади або звання» (Довгалевський, 1973: 127). Яскравим панегіричним зразком є чималий за обсягом кефаломастичний вірш (акровірш) «Ритми подайте нам, музи, і струни настройте до ладу...» (Довгалевський, 1973: 274–275), «який містить подвійний акронапис (перші букви гексаметричного та пентаметричного рядків дистиха елегійного): «*Raphael Zaborovski / Pastor vivat vigeat*» – «Рафаїл Заборовський / Пастир хай буде здоровим, нехай процвітає!...» (Трофимук, 2014: 194). «Про безприкладного покровителя шкіл найславнішого нашого владику Рафаїла» (Довгалевський, 1973: 256) йдеться у пропонуваніх прикладах музичної загадки, резонувального, геральдичного, піфагорійського, кабалістичного віршів і хроностиха (Довгалевський, 1973: 256, 260–261, 278–280, 282–283, 285, 283–284).

Хвалебні вірші на честь митрополита, писані польською та церковнослов'янською мовами, мають те саме функціональне призначення. Прикладами польських тринадцятискладового й одинадцятискладового віршів є панегірики «на честь найщедрішого покровителя Академії найсвітлішого нашого київського владики» (Довгалевський, 1973: 49): «*Niech tu wstąpi Paktolus w złoto znamienity...*» [«Хай поступиться тут золотоносний Пактол...»] (Довгалевський, 1973: 50) і «*Bzgmii, Orpheuszu, teraz ci czas szczęści...*» [«Граї, Орфею, настав тепер час щасливий для того...»]⁴ (Довгалевський, 1973: 51–52). Вітальний вірш «Егда годишній божественна сила...» (Довгалевський, 1973: 53) з нагоди іменин митр. Рафаїла – один із

³ У виданні «*Hortus roëticus*» 1973 р. латиномовні вірші, за окремими винятками, подаються в перекладі В. Маслюка і не дублюються оригінальним текстом. Оскільки авторка цієї розвідки нині не має доступу до рукопису, то новолатинські панегірики Митрофана Довгалевського цитуватимуться або ж із передруків у працях Дж. С'єдіної та М. Трофимука у супроводі перекладу В. Маслюка, або ж лише у перекладній версії останнього.

⁴ Тут і далі переклад польських текстів із «*Hortus roëticus*» Митрофана Довгалевського подаю за В. Маслюком.

прикладів, що подається «для кращого розуміння» (Довгалевський, 1973: 53) сапфічного вірша. На честь благодійника Академії написані і приклади співвідносного та ракового віршів, геральдичних і панегіричних віршів-загадок (Довгалевський, 1973: 56–57, 253, 254). Леонінський вірш проілюстровано вітальними панегіриками «*Sama twa złota, urodzona snota...*» [«Золота твоя вроджена доблесть...»] (Довгалевський, 1973: 58), «*Godne masz imię twoie oświecone...*» [«Достойне в тебе святе ім'я...»] (Довгалевський, 1973: 58–59) і «*Внуши нинѣ глас святинѣ от пришедша лика...*» (Довгалевський, 1973: 60).

Митрофан Довгалевський не лише ілюструє власними віршами викладену ним теорію, а й уточнює, що це вправи, та подає у такий спосіб студентам академії взірці для наслідування, схему написання панегірика з використанням певного віршового розміру. Водночас не варто забувати, що курс «*Hortus poeticus*», як і інші поетики, був, за спостереженням Н. Пилип'юк, «структурною основою для вивчення латинської мови» (Пилип'юк, 1993: 81), тому пропонувані у ньому вірші-приклади слугували «двоєдиній меті – лінгвістичній і морально-етичній» (Пилип'юк, 1993: 104). Отже, й вірші на честь митр. Рафаїла Заборовського виконували цю важливу прикладну функцію вдосконалення мовленнєвих навичок студентів і виховання у них християнських чеснот, властивих митрополитові Київському:

*Sobrius, iustus, pius hic in orbe
Et manus cunctis miseris aperta,
Almus et vita moderatur aequa
Angelus unus.*

[«Він розумний, праведний, справедливий, / Щедрий для нещасних усіх у світі, / Наш патрон, життя він веде помірно, / Ангел неначе»] (Довгалевський, 1973: 278).

Творення образу митр. Рафаїла Заборовського у віршах-панегіриках Митрофана Довгалевського відбувається насамперед завдяки взаємодії найпопулярніших у бароковій панегіристиці художніх засобів: етимологічної гри, тезойменування, порівняння та дотепу. Усім віршам, у яких згадується митр. Рафаїл, властива основна прикмета панегіричної поезії – топос уславлення, глорифікації адресата. Прийом етимологічної гри-тлумачення імені тісно пов'язаний із принципом тезоіменного привітання. Е. Р. Курціус простежує становлення традиції тлумачення імен від Біблії та творів Отців Церкви. Завдяки середньовічним риторикам і церковній гімнографії «ця справа була підхоплена гуманізмом, Ренесансом і бароко» (Курціус, 2007: 566) і стала «обов'язковою “оздо-

бою” поезії» (Курціус, 2007: 562). «Апеляція до імені – найспоконовічніша стильова риса поетичного висловлювання», – зауважує Л. Сазонова (Сазонова, 2006: 203), а «прийом етимологічного обігрування значення імені адресата», використаний задля уславлення, «заповнює антропонімічний простір творів панегіричного жанру» (Сазонова, 2006: 209–210).

1627 р. Памва Беринда видає «Лексикон славенороскій и имен Тлъкованіе», де окремо подає тлумачний словник імен: «От еврейскаго, греческаго же и латинскаго, и от иных языков, начинающаяся имена свойственная» (Лексикон, 1961: 169). Ім'я Рафаїл тлумачиться ним як «Дух Божій, лікарство Божєє» (Лексикон, 1961: 229). Ім'я архангела та його визначення як Божого Духа «становить риторичний аргумент, який чергується та інтегрується зі своєю, так би мовити, цілющою функцією» (Siedina, 2006: 114), використовується «як спосіб риторичного розроблення панегіричного образу» (Сазонова, 2006: 491), що і засвідчила пізньобарокова українська поезія.

Митрофан Довгалевський у своїй поетиці так само важливого значення надає етимології імен і тлумачить ті, що походять із грецької та латинської мов, зокрема Рафаїл у нього – це «Божа медицина» (Довгалевський, 1973: 359). Тож у його віршах це тлумачення перетворюється на дотеп, виведений «на основі значення імені, коли якусь власну назву так пояснюють, що з такого тлумачення виникає забавний вислів» (Довгалевський, 1973: 218):

Ім Рафаїла ім'я було захистом завжди надійним:

Ліки цілющі усім славне ім'я це дає
(Довгалевський, 1973: 29);

...ти медициною звешся,
Ти, Рафаїле, отець, ти нам цілитель усім
(Довгалевський, 1973: 130).

Поет наголошує, що митр. Рафаїл Заборовський у своєму житті й діяльності втілює значення свого імені, однак у духовному сенсі, а не фізичному. Він лікує душі своєї пастви, проте не тіло:

В тебе цілюще ім'я, що від ран смертоносних
лікує
Вражених радше в душі, не від тілесних страж
дань

(Довгалевський, 1973: 130);
На одрѣ лежа й тѣлом в душѣ боляй паче
Остав теци к Рафаилу, сей ти ест врач врачей
(Довгалевський, 1973: 254).

Така інтерпретація ролі митр. Рафаїла Заборовського суголосна із тогочасним його шануванням у київському академічному середовищі.

Так, Дж. С'єдіна як приклад глорифікації митрополита наводить панегірик із поезики «Via Lactae...», у якому «етимологічний аргумент <...> зосереджений на пастирській діяльності Рафаїла, переважно в духовній сфері, на його турботі про душі доручених йому вірних» (Siedina, 2006: 118):

Non desunt etiam Caelestia farmaci Rossis,
Fert curam Raphael, quaeque salutis egent.
Pastor oves reficit verb⁵, medicatur amore,

Dat quod opem miseris, est medicina Dei (цит. за: Siedina, 2006: 117).

[«Не бракує навіть небесних ліків русинам, / Несе турботу Рафаїл усім тим, хто потребує спасіння. / Пастир овець зміцнює словом, лікує любов'ю, / Дає тим нещасним допомогу – медицину Бога»] (переклад мій. – С. Ж.). Ім'я Рафаїл, яке «от Бога данно» (Довгалевський, 1973: 53), «служує вихідною точкою для риторичної розробки панегіричного образу» (Сазонова, 2006: 213) митрополита Київського.

Дж. С'єдіна слушно зауважує, що «численні поетичні твори» на честь митр. Рафаїла Заборовського «використовують різні реалізації топосу імені, досить поширені та популярні у бароковій поезії» (Siedina, 2006: 110). Так, у Митрофана Довгалевського етимологічна гра з іменем на рівні з прийомом тезойменування (співвідношення імені адресата з іменем небесного покровителя) стає ядром тезойменного привітання – різновиду панегірика, в якому «уславлення святого переходить у славослів'я прямому адресату вірша» (Сазонова, 2006: 219). Поряд із віршами, у яких «мотив тезойменування прямо не проголошений» (Сазонова, 2006: 220), в Україні барокової доби з'являються і панегірики, композиція яких будується довкола паралелі між адресатом і його небесним покровителем як між двійниками, дзеркальними образами («Три вѣнца молитвенные» Варлаама Ясинського, «Житіє Алексія чоловіка Божія» та «Святий апостол Петр» Іоана Максимовича, «Пророче Предтече святой Іоанне...» Антонія Стаховського тощо). До таких творів належать і панегірики Митрофана Довгалевського «Ритмами славні діла оспівати я маю на думці», «Егда годищній божественна сила...», «Достойне в тебе святе ім'я...», «Внуши нинѣ глас святинѣ от пришедша лика...», «Тільки як будеш ім'я прославляти свого ти патрона...», у яких етимологічна гра з іменем використовується саме «як конструктивний принцип організації усього тексту» (Сазонова, 2006: 213).

⁵ Так у публікації Дж. С'єдіної.

Дж. С'єдіна, аналізуючи вірш «В Києві радість, радіє Паллада й танці виводить...», який уславлює «реставраційні роботи, здійснені з ініціативи Заборовського» (Sedina, 2006: 119), визначає його як «carmen gratulatorium (пісня вітальна. – С. Ж.), жанр, у деяких посібниках занесений до числа *silvae* (сільви – С. Ж.), що можна зарахувати до ширшої категорії панегіричної поезії» (Sedina, 2006: 120). До вітальних віршів (гратуляцій) належать такі різновиди панегіричної поезії, як генетліакони (вірші, писані переважно на честь новонародженого, у яких прогнозується майбутня доля дитини), євхаристиріони (подячні вірші) та вже згадувані тезойменувальні вірші. Отже, гратуляціями є твори, названі у попередньому абзаці. Митрофан Довгалевський пропонує виголошувати їх і «з нагоди найщасливішого дня патрона святого Рафаїла» (Довгалевський, 1973: 53). Тому в них одночасно простежуються риси генетліакону («поезія на день народження, написана для вшанування цього дня героїчних синів» (Довгалевський, 1973: 176)) й тезойменного привітання, оскільки поет, апелюючи до імені святого покровителя, вибудовує «компліментарні паралелі» (Сазонова, 2006: 491), співвідносячи двох носіїв (небесного й земного) одного імені, прославляючи «ім'я спільного патрона» (Довгалевський, 1973: 58):

Godne masz imię twoie oświecone
Y w godney stymie z niebios obdarzone...

[«Достойне в тебе твоє святе ім'я, яке ти дістав у гідній славі з небес»] (Довгалевський, 1973: 58–59). Пропагується думка, що митр. Рафаїл Заборовський є гідним чести носити це святе ім'я й отримувати опіку та ласку від архангела завдяки своїм чеснотам:

Его же имя Рафаилом звано
От Бога данно,
На себѣ носиш, владику избранній, <...>
Донелѣ будеш причтен ангел лику,
Вещію ангел суци поелику:
Патрон твой сіе достойну едину
Устроит вину (Довгалевський, 1973: 53).

Цікаво, що у вірші «Ритмами подайте нам, музи, і струни настройте до ладу...» (Довгалевський, 1973: 274–275) поет згадує і світське ім'я митрополита – Михайло, наголошуючи й на опіці архистратига Михаїла:

Ordine magnifico Michael super instruet omnes
Illi, qui Michael nomen in ante tulit (Трофимук, 2014: 195).

[«Вище всіх ставить його Михаїл, бо величний сан в нього, / І через те, що раніш мав Михаїла ім'я» (Довгалевський, 1973: 275)]. Тут варто

пригадати етимологічне значення цього імені. «Михаїл – богоподібний» (Довгалевський, 1973: 359), – тлумачить Митрофан Довгалевський у своїй поезиці відповідно до давньоєврейської традиції. Гадаю, у такий спосіб поет увиразнює раніше висловлену тезу про христонаслідувальний шлях митрополита:

Поки христовий вінець святий в тебе на грудях
багриться,

Свідчить, що образ Христа носиш заслужено ти.
Знак такий носить не будь-хто із смертних,

а тільки владика,

Даний тобі він як дар, чину достойний твого

(Довгалевський, 1973: 128–129).

У тезоіменних віршах Митрофан Довгалевський блискуче демонструє свої слухачам вміння «знайти зв'язок між іменем і самим предметом у такий спосіб, щоб предмет був вартий імені, а імена – предметів» (Сазонова, 2006: 211):

Ібо и самих архангелов лики

Соторжествуют ти, пастиру великий,

Его же имя Рафаилом званно

От Бога данно,

На себѣ носиш, владико избранный...

(Довгалевський, 1973: 53).

Вибудовуючи довкола імені Рафаїл кілька прикладів тезоіменних привітань, зокрема застосовуючи форму акровірша («Ритми подайте нам, музи, і струни настройте до ладу...»), Митрофан Довгалевський демонструє учням, що одне ім'я може дати безліч можливостей для смислових тлумачень, на основі яких можна будувати дотепи й концепти.

Участь митр. Рафаїла Заборовського у відновленні Києво-Могилянської академії в очах сучасників була настільки вагомою, що Митрофан Довгалевський беззастережно апологетизує його внесок. Для цього автор поезики залучає прийом порівняння. Оскільки ж «порівняння відбувається між речами, однаковими за своєю природою» (Довгалевський, 1973: 360), то й митр. Рафаїла Заборовського Митрофан Довгалевський вшановує нарівні з митр. Петром Могилою, якому Києво-Могилянська академія завдячує своїм утворенням. «Зробив після Петра він багато» (Довгалевський, 1973: 275), – підкреслює автор поезики, а найважливішою справою є відновлення академії:

...niech sława słyńie

Zaborowskiego nauk fundatora,

Restawraciey drugiego awtora

Akademiey, który po Mohyle

Szafuie kosztem, by wstroiona mile

Na pamięć iego sławy nieprzeżytey

Cały ojczyźnie w dobroć znamienite.

[«Хай лунає слава фундатора наук Заборовського, який відновив Академію, другий після Могили дає кошти для неї, щоб, відновлена належно, служила спогадом про його невмирущу славу на благо всієї батьківщини»] (Довгалевський, 1973: 52).

За Митрофаном Довгалевським, роль митрополитів Петра Могили та Рафаїла Заборовського у долі академії є рівноцінною. Способом порівняння «від рівного до рівного на чиюсь похвалу» (Довгалевський, 1973: 363) викладач поезики створює влучні висновки-дотепи, проголошуючи обох митрополитів фундаторами наук:

Мудрости отец первый наверхитель

Петр Могила есть пастир Рафаил дѣла всецѣла
(Довгалевський, 1973: 56);

Сила ученій всѣх зде отчизному граду

Могила Києву Петр назва во отраду,

Дѣло Рафаила сил возобнови всюди

Цѣло, за что ему в нас во вѣк слава буди

(Довгалевський, 1973: 57).

У піфагорійському вірші, в якому з початкових літер рядків і найостаннішої літери прочитується ім'я Рафаїл, так само з порівняння виводиться дотеп, який проголошує рівність митрополитів Петра і Рафаїла:

Rebus in humanis alter sit, qui sua Musis

Acta benigna daret.

Praeter quae Raphael his munera praestitit almus

Nic tamen omne decus.

Alter Petrus eis est laus, honor atque tributus,

Ergo, vigere simul (виділення моє. – С. Ж.).

[«В справах людських одним був цей, який присвятив благодіє / Музам діяння свої, / Та Рафаїл, їх патрон, також дари приніс їм великі, / Він їх прикраса уся. / Першим для них був Петро: це їх скарб, це їх честь, це їх слава, / Отже, хай разом живуть»] (Довгалевський, 1973: 282–283). Способом співвідносного визначення ролі обох митрополитів Митрофан Довгалевський утверджує повноправність найменування Києво-Могилянської академії ще й Заборовською, аби діяння митр. Рафаїла залишилися у людській пам'яті так само, як і зроблене митр. Петром Могилою.

Образ митр. Рафаїла як пастиря й духовного проводиря стає композиційним ядром й одного із прикладів резонувального вірша, або ж «ехо», «carmen echicum»:

Ти назови нам, луна, що живеш у долинах
вузеньких

Пастиря славне ім'я. Чом так звучить? А луна:
«учить».

Наші молитви всі сходяться в небі, і знов луна:
«ебі».

Наш проводир – Рафаїл, повний любові. Луна: «бові».

Муза моя йде за ним і співає. Луна: «кохає».

«Жий, отче», – зичить тобі наш Аполлон, а луна «поллон»

(Довгалевський, 1973: 260–261).

Резонувальний вірш утворюється завдяки «луні», що є «останнім словом, цілим або скороченим, яке повторюється з певним відгомном» (Довгалевський, 1973: 260); «нїкое ехо, то ест одзов, до кожного стихов конца двѣ силлябы, з конечных же лѣтер уформованые, отзываются» (Величковський, 1972: 72). Митрофан Довгалевський метафорично тлумачить цей поетичний прийом як «голос, що розходиться між горами та лісами» (Довгалевський, 1973: 260). Зауважу, що таке розуміння «*сагмен есїсїт*» виразнює його придатність для місії поета-панегіриста – якомога ширше розповсюдити інформацію про уславлюваного адресата.

Митр. Рафаїл Заборовський постає у панегіриках Митрофана Довгалевського пастирем чеснот, уособлює поєднання віри, науки й культури. Сукупність панегіричних віршів із поетики «*Nortus roēticus*» презентує літературний портрет митрополита, функціональне призначення якого – «стверджувати, увіковічнювати і повчати» (Крїса, 1997: 52), хоча й вельми гіперболізований. Утім, прийом гіперболізації є одним із визначальних у процесі творення панегіричного тексту. Пропонуючи студентам академії образ митрополита як матерію для поетичних вправлянь, Митрофан Довгалевський дотримується усталеної серед авторів поетик практики: «Дидактичну функцію прославляння вдавалося реалізувати ефективніше, якщо об'єкти похвали були знайомі студентам, адже це допомагало останнім легше ототожнювати себе із цими взірцями» (С'єдіна, 2020: 66).

Дж. С'єдіна підкреслює той факт, що у вірші «В Києві радість, радіє Паллада й танці виводить...», присвяченому духовній особі, церковному ієрархові, бракує християнських елементів, що пояснює «міфологізованим процесом перенесення Паллади та Муз на пагорби Києва» (Sedina, 2006: 122). Ця теза справедлива й до кількох інших віршів: «Хай поступиться тут золотоносний Пактол...», «Граї, Орфею, настав тепер час щасливий для того...» та «Ритми подайте нам, музи, і струни настройте до ладу...». Багаті на скарби давньогрецькі річки Пактол і Гідасп поступаються, за Митрофаном Довгалевським, київському престолу, головне багатство якого – митрополит Рафаїл (Довгалевський, 1973: 50). Поет закликає Орфея оспівувати чесноти митрополита, оскільки

до цього долучилися вже Юпітер, Аполлон і Амфіон із сиренами:

Temu albowskiem u samy Jupiter

Sztorty, wioli u dzwięk słodkich cyter

Wygrawać stroi dzielney snoty treny...

[«Для того вже й сам Юпітер настроює флейти, скрипки та звук солодких цитр, щоб вигравати пісні його прекрасним чеснотам...»] (Довгалевський, 1973: 52). А музи співають славослів'я Рафаїлу, бо «*Patronum vestrum nunc celebrare licet*» (Трофимук, 2014: 194) [«Пастиря вашого вже славить настала пора» (Довгалевський, 1973: 274)] та прикрашають лавром його чоло.

Тут можна говорити про наслідування Митрофаном Довгалевським інших барокових поетів, тож варто пригадати хоча би панегірик «*Ευχαριστήριον*, албо *Вдячність...*» Софронія Почаського, де митр. Петра Могилу уславлюють дев'ять муз. За слушним зауваженням Дж. Броджі Беркофф: «Поєднання християнських та античних символів є не тільки сталою ознакою, але й виразом специфічного символізму київської побожності та міфології» (Броджі Беркофф, 2012: 22), що засвідчують, зокрема, й анонімні панегірики митр. Петру Могилі «*Ευφώνια веселобрмячаа*» (1633) та «*Mnemosyne sławy...*» (1633), «*Hercules post Athlantem*» (1685) Стефана Яворського на честь митр. Варлаама Ясинського або ж панегірик архим. Йоасафу Кроковському «*Entheus Poeta...*» (1699) Йосифа Туробойського. Митрофан Довгалевський своїми віршами славословить митр. Рафаїла Заборовського за цілком реальні заслуги й у такий спосіб вписує його ім'я у плеяду українських церковних ієрархів, яким випала доля і честь розбудовувати чи відновлювати Києво-Могилянський Парнас.

Висновки. Аналізовані панегіричні вірші Митрофана Довгалевського транслюють спільну ідею увіковічення ролі київського митрополита і могилянського благодійника, котрий «вже сьомий рік щасливо займає митрополічу кафедру в Києві» (Довгалевський, 1973: 285), у житті міста й академії. Ілюструючи теоретичні положення своєї поетики віршами на честь найвідомішого тогочасного українського діяча, Митрофан Довгалевський ставить собі двоєдину мету. По-перше, подячну, задля чого уславлює у поетичній формі діяння митр. Рафаїла Заборовського. По-друге, дидактичну, тобто пропонує учням ідеальний, на його думку, приклад для наслідування – образ пастиря, який своїм життям наслідує не лише тезку архангела, а й самого Христа.

Отже, викладач поетики пропонує учням колеґіуму вправлятися у написанні віршів, використовуючи образ видатного сучасника, й у такий

спосіб вибудовує їхню «колективну пам'ять» (Броджі Беркофф, 2012: 15), що, до речі, є надзвичайним панегіричною літературою. Звернення до постаті митрополита Київського засвідчує одну з питомих рис української панегіричної поезії барокової доби – «відчутний зв'язок з реаліями місця та часу» (Броджі Беркофф, 2012: 22). Віршовані панегірики Митрофана Довгалевського на честь митр. Рафаїла Заборовського – вагомий частини корпусу хвалебних текстів, писаних бароковими авторами на честь київських

митрополитів: Михайла Рогози, Петра Могили, Сильвестра Косова, Варлаама Ясинського, Йоасафа Кроковського. Ці тексти, аналізовані дослідниками окремо чи в контексті творів на честь того самого адресата, ще потребують фахового розгляду в сукупності задля виявлення спільних рис і тягlosti традицій українського барокового панегіризму, а також, за слушним зауваженням Дж. С'єдіної, розуміння ідеологічного дискурсу «Києво-Могилянської еліти на зламі XVII сторіччя» (С'єдіна, 2020: 86).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Броджі Беркофф Дж. Чи існує канон українського літературного бароко? *Український гуманітарний огляд*. 2012. Вип. 16–17. С. 9–54.
2. Величковський І. Твори / підг. тексту та комент. В. П. Колосової та В. І. Кречотня. Київ : Наукова думка, 1972. 192 с.
3. Вишне夫斯基 Д. Киевская академия в первой половине XVIII столетия (новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указ. время). Киев : Тип. И. И. Горбунова, 1903. 374 с.
4. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / пер., прим. і словник імен і назв В. Маслока. Київ : Мистецтво, 1973. 435 с.
5. Іванько І. «Поетика» Митрофана Довгалевського. Довгалевський М. *Поетика (Сад поетичний)* / пер., прим. і словник імен і назв В. Маслока. Київ : Мистецтво, 1973. С. 5–23.
6. Ісиченко Ігор, архієп. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навчальний посібник. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.
7. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. / упор. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. Київ : Києво-Могилянська Академія, 2001. 736 с.
8. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. Львів : Свічадо, 1997. 215 с.
9. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. А. Опришко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
10. Лексикон словеноросійський Памви Беринди / підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ, 1961. 271 с.
11. Люта Т. Рафаїл Заборовський та Києво-Могилянська академія. *Пам'ятки України. Історія та культура*. 2014. Спецвипуск. С. 42–49.
12. Маслоук В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ : Наукова думка, 1983. 234 с.
13. Пилип'юк Н. Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва. *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* / відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1993. С. 75–109.
14. С'єдіна Дж. Новолатинські віршовані присвяти та передмови до києво-могилянських поетик. *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2012. S. 341–370.
15. С'єдіна Дж. Панегіричне звеличення Йоасафа Кроковського. *Слово і Час*. 2020. № 3. С. 65–90.
16. Сазонова Л. И. Литературная культура России. Раннее Новое время. Москва : Языки славянских культур, 2006. 895 с.
17. Сивокінь Г. М. Давні українські поетики. Харків, 1960. 106 с.
18. Трофимук М. С. Антична теорія словесності в поетиках Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. *Радянське літературознавство*. 1989. № 4. С. 61–70.
19. Трофимук М. С. Латиномовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї : монографія. Львів, 2014. 380 с.
20. Циганок О. Стихи о Пресвятой Богородице в поэтике Митрофана Довгалевского «Hortus poeticus...» [Сад поетический...] (1736/37). *Religious and Sacred Poetry: An International, Culture and Education*. 2016. Vol. 1 (13). P. 29–51.
21. Siedina G. Neo-latin poetry in the Kyivan poetics: the image of Rafajil Zaborovskij. *Київська академія*. 2006. Вип. 2–3. С. 105–125.
22. Siedina G. The Reception of Horace in the Courses of Poetics at the Kyiv Mohyla Academy: 17th – First Half of the 18th Century: Doctoral dissertation. Harvard University, 2014. *Harvard Library. Office for Scholarly Communication*. URL: <https://dash.harvard.edu/handle/1/13065007> (дата звернення: 08.08.2020).

REFERENCES

1. Brodzhii Berkoff Dzh. Chy isnuie kanon ukrainskoho literaturnoho baroko? [Is there a canon of Ukrainian baroque literature?]. *Ukrainian Humanitarian Review*. 2012, № 16–17, pp. 9–54 [in Ukrainian].
2. Velychkovskiy I. Tvory [The Works]. Kyiv: Naukova dumka, 1972. 192 p. [in Ukrainian].
3. Vishnevskij D. Kievskaya akademiya v pervoj polovine XVIII stoletiya (novye dannye, otnosyashhiesya k istorii ehtoj Akademii za ukaz. vremya) [Kyiv Academy in the First Half of the 18th Century (New Data Relating to the History of this Academy for a Specified Time)]. Kyiv: Print. I. I. Gorbunova, 1903. 374 p. [in Russian].
4. Dovhalevskiy M. Poetyka (Sad poetychnyi) [Poetics (Poetic Garden)]. Kyiv: Mystetstvo, 1973. 435 p. [in Ukrainian].
5. Ivano I. “Poetyka” Mytrofana Dovhalevskoho [“Poetics” by Mytrofan Dovhalevskiy]. Dovhalevskiy M. Poetyka (Sad poetychnyi) [Poetics (Poetic Garden)]. Kyiv: Mystetstvo, 1973. pp. 5–23 [in Ukrainian].
6. Isichenko Ihor. Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII st.) [History of Ukrainian Literature: The Baroque Epoch (17th–18th centuries)]. Lviv: Sviatohorets, 2011. 568 p. [in Ukrainian].
7. Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st. [Kyiv-Mohyla Academy in Names, 17th–18th Centuries]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2001. 736 p. [in Ukrainian].
8. Krysa B. Peresotvorennia svitu. Ukrainska poeziia XVII–XVIII stolit [Re-creation of the World. Ukrainian Poetry of the 17th–18th centuries]. Lviv: Svichado, 1997. 215 p. [in Ukrainian].
9. Kurtsius E. R. Yevropeiska literatura i latynske serednovichchia [European Literature and the Latin Middle Ages]. Lviv: Litopys, 2007. 752 p. [in Ukrainian].
10. Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy [A Slavonic-Ruthenian Lexicon by Pamva Berynda]. Kyiv, 1961. 271 p. [in Church Slavonic].
11. Liuta T. Rafail Zaborovskiy ta Kyievo-Mohylianska akademiia [Rafail Zaborovskiy and Kyiv-Mohyla Academy]. Landmarks of Ukraine. *History and Culture*, 2014, Special issue, pp. 42–49 [in Ukrainian].
12. Masliuk V. P. Latynomovni poetyky i rytoryky XVII – pershoi polovyny XVIII st. ta yikh rol u rozvytku teorii literatury na Ukraini [Latin-speaking Poetics and Rhetoric of the 17th – First Half of the 18th centuries and their Role in the Development of Literature Theory in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 1983. 234 p. [in Ukrainian].
13. Pylypiuk N. Kyivski poetyky i renesansni teorii mystetstva [Kyiv Poetics and Renaissance Theories of Art]. *European Renaissance and Ukrainian Literature of the 14th–18th centuries*. Kyiv: Naukova dumka, 1993. pp. 75–109 [in Ukrainian].
14. Siedina G. Novolatynski virshovani prysviaty ta peredmovy do kyievo-mohylianskykh poetyk [Novolatyn Poetic Dedications and Prefaces to the Kyiv-Mohyla Poetics]. *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2012. S. 341–370 [in Ukrainian].
15. Siedina G. Panehrychne zvelychennia Yoasafa Krokovskoho [Panegyric praise of for Yoasaf Krovovskiy]. *Word and Time*, 2020, № 3, pp. 65–90 [in Ukrainian].
16. Sazonova L. I. Literaturnaya kul'tura Rossii. Rannee Novoe vremya [Literary Culture of Russia. Early New Time]. Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur, 2006. 895 p. [in Russian].
17. Syvokin H. M. Davni ukrainski poetyky [Ancient Ukrainian Poetics]. Kharkiv, 1960. 106 p. [in Ukrainian].
18. Trofymuk M. S. Antychna teoriia slovesnosti v poetykakh Kyievo–Mohylianskoj akademii XVII–XVIII st. [Ancient Theory of Literature in the Poetics of the Kyiv-Mohyla Academy of the 17th–18th centuries]. *Soviet Literary Theory*, 1989, № 4, pp. 61–70 [in Ukrainian].
19. Trofymuk M. S. Latynomovna literatura Ukrainy XV–XIX st.: zhanry, motyvy, idei [Latin Literature in Ukraine 15th–19th centuries: Genres, Motives, Ideas]. Lviv, 2014. 380 p. [in Ukrainian].
20. Tsiganok O. Stikhi o Presvyatoj Bogoroditse v poehtike Mitrofana Dovgalevskogo “Hortus poëticus...” [Sad poehticheskij...] (1736/37) [Poems about the Blessed Virgin Mary in the Poetry of Mitrofan Dvovgalevskiy “Hortus poëticus...” [The Poetic Garden...] (1736/37)]. *Religious and Sacred Poetry: An International, Culture and Education*, 2016, № 1 (13), pp. 29–51 [in Russian].
21. Siedina G. Neo-latin poetry in the Kyivan poetics: the image of Rafajil Zaborovskij. Kyiv Academy, 2006, № 2–3, pp. 105–125 [in English].
22. Siedina G. The Reception of Horace in the Courses of Poetics at the Kyiv Mohyla Academy: 17th – First Half of the 18th Century. Harvard University, 2014. Harvard Library. Office for Scholarly Communication. URL: <https://dash.harvard.edu/handle/1/13065007> (date of appeal: 08.08.2020). [in English].